

Ita Mariann – Grünhut Zoltán
BIZALOM: EMBERSÉG ÉS TÁGASSÁG
ISKOLAPSZICHOLOGUSI REFLEXIÓK EGY ELMÉLETI PROBLÉMÁRA

Absztrakt

Esszénkben újszerű perspektívában értelmezzük a bizalom koncepcióját, két fogalommal – az emberség és a tágasság elméleti mondanivalójával – kiegészítve a szakirodalomban jellemző érveléseket. Célunk ezen újragondolás által az, hogy az eddiginél átfogóbb lencsén keresztül lássuk a bizalom/bizalmatlanság problematikáját, s felismerjük e jelenség generatív dinamikáit mind az egyén társas érintkezései, mind az én önalakítása vonatkozásában, illetve ezek összefüggése tükrében az individuális és társadalmi szabadságtörekvések egybekapcsolódása tekintetében is. Mondanivalónkat nem a szisztematikus elméletadás módszerével bontjuk ki, hanem az esszéforma szubjektív közvetlenségével. Így kívánjuk az absztrakt problémát mindenki számára életközelivé tenni, merthogy senki sem érintetlen e kérdésben. Hogy mennyire nem, azt az írásunk második részében további szubjektív tapasztalatokkal próbáljuk érzékeltetni, amikor is a bizalmatlan gyerek iskolai nehézségeiről, illetve az iskolapszichológus dilemmáiról értekezünk. Miközben a korlátozott feltételek miatt gyakorta a kívánnál és a szándékoltnál kevesebbet tud megtenni a szakember annak érdekében, hogy a gyerekek szenvedésélményeit elviselhetővé tegye, az odafordulás embersége által mégis megteremti a tágasság kölcsönös élményét. Érvelésünk tükrében ez sokszor fontosabb, elképzelhetetlenül fontosabb, mint azt gondolnánk.

Kulcsszavak: bizalom; bizalmatlanság; oktatápszichológia

Bevezetés

Írásunkban az esszéformának megfelelően, tudományos szisztematizálás és szintetizálás nélkül, illetve a művészi reprezentációt mellőzve, noha utóbbihoz a szubjektivitás felvállalt kidomborítása miatt valamelyest közelebb állva, igyekszünk az életet – a normatív értelemben vett jó életet – közvetlenül megszólítani (vö.: Lukács, 1997). Célunk e törekvéssel kettős. Egyrészt újszerű, az emberség és a tágasság fogalmaira építő teoretikus megközelítést adjuk a bizalom/bizalmatlanság problematikájának, ami segíthet keretbe ágyazni mind az egyén társas érintkezéseinek, mind pedig saját önalakításának jellemző dinamikáit, rámutatva ezek elméleti összefüggéseire. Másrészt szubjektív tapasztalat tükrében érzékeltetjük, miként kerül szembe az iskolapszichológus a bizalmatlan gyerek szenvedésélményeivel, s hogyan tud ezekre korlátozott feltételek mellett reflektálni. Azért választottuk az esszéformát, mert a bizalom/bizalmatlanság jelenségéhez való viszonyulás – legyen szó elméletalkotásról vagy társas érintkezésről – megköveteli az én folyamatos reflexivitását és kritikai beállítódását, azaz résztvevői szubjektivitását valamiféle kivonódott látszat-objektivitás pózának erőltetése helyett. Mindannyian egy-

szerre vagyunk ugyanis bízók és bizalmatlanok; percepcióinkban és interpretációinkban, azaz megismerési szintű ideáinkban, illetve azokra épülő praxisválasztásainkban mindkét érzés mindig ott van, ezért a problémát is „belülről”, „érintetteként” kell lát-nunk. Jelen esszét szubjektumokként írtuk tehát, a saját élményeink tükrében avégett, hogy másokat is bevonjunk e párbeszédbe. Ez előfeltétele a bizalom/bizalmatlanság mint absztrakt probléma személyesített, egyediesített megértésének, illetve arra tá-maszkodva, a bizalomra alapozott jó élet kialakításáért tett egyéni/közös erőfeszítések-nek.

Szerkezetileg az írás négy részre oszlik. Az első kettőben a bizalom/bizalmatlanság jelenségét járjuk körbe, új teoretikus prizmat alkalmazva a probléma megvilágításához. Abból indulunk ki, hogy interakciós partnereiben – legyenek azok közeli rokonok, barátok, vagy egészen távoli ismerősök, esetleg teljesen ismeretlen személyek – csak az az egyén tud megbízni, aki általában képes embertársai felé, vagyis a névtelen, arctalan Másik irányában bizalommal lenni (Misztal, 1996). A bizalomnyújtás tehát csupán másodlagosan személyes és személytelen kontextuális körülmények és feltételek függvénye; elsődlegesen diszpozíciónak számít, ami pszichológiailag releváns, morális tartalmú életélmények hatására bontakozik ki az egyénben (Uslaner, 2002). Ezen diszpozíciós hatás leírását szolgálják az emberség és a tágasság fogalmai. A harmadik részben az absztrakt problémát életközeli élménnyé tesszük, amennyiben szubjektív betekintést adunk abba, milyen módon próbál viszonyulni az iskolapszichológus a bizalmatlan gyerekekhez annak érdekében, hogy ezeket az emberséggel és tágassággal összefüggő élményeket fel-, illetve visszaidézzé számukra. Arra kívánunk rávilágítani, hogy az iskolapszichológusnak – megannyi szenvedésélménnyel találkozva – nem szabad elfelednie: mindig képes marad emberséges lenni, s ezzel a gyerekek számára a tágasság élményét megadni. Az utolsó, zárógondolatokat nyújtó, összegző részben inkább a párbeszéd elindítására törekszünk néhány következtetés megadásával.

Bizalom és emberség

A személyközi bizalom esetében gyakorta úgy képzeljük el a felek közötti érintkezést, miszerint van egy megbízó és egy megbízott (a szerepek dinamikusan cserélődhetnek), amely viszonyrendszerben az előbbi részéről az utóbbi felé kimutatott bizalom elváráshoz (mint konkrétumhoz), illetve meghatározott időspektrumhoz kötött (Baier, 1986). Mindez képletben felírva: A megbízik B-ben, hogy az y-t fog cselekedni t időben (lásd pl.: Bauer & Freitag, 2018). Eszerint A (megbízó) bizalmat mutat B (megbízott) felé, mivel úgy hiszi, utóbbi – az érintkezésük kimenetelképpen – valami tőle elvártat fog cselekedni egy adott, a jelenhez képest jövőbeli időpontban (Hardin, 1993). A képlet kifejezi, hogy az érintkezésnek kockázattartalma van (A nem tudja, B mit fog cselekedni, de feltételezésként megfogalmaz egy elvárást, s ezen elvárás mellett elköteleződik), az interakció a jövőbe mutat (B cselekvése vagy a jövőben történik meg, vagy ha már cselekedett, a jövőben lesz világos annak kimenetele), s mindkét fél aktív (A elköteleződik, B pedig cselekszik, aminek függvénye saját megbízhatósága).

A képletből úgy tűnik, mintha A bizalommutatása tudatos választás lenne: elvárást fogalmaz meg, ennek megvalósulhatóságát igazolja önmaga számára, ez alapján kész

elköteleződni, érintkezni. Ez azonban elhamarkodott következtetés, ugyanis csak az interakció vállalása kognitív lépés valójában; hogy A közben bizalommal van-e B felé az affektív (Hardin, 2002). A bizalom mint érzés nem döntés függvénye: az kialakul vagy sem. Viszont emiatt azt kell mondanunk, hogy az érintkezésben való részvétel nem okvetlenül jelent valamilyen szintű bizalommutatást. Bizalom és bizalmatlanság látszólag zéróösszegszerűen összekapcsoltak, amennyiben a csökkenő bizalom, növekvő bizalmatlansággal jár, s fordítva. Ám ez nem ilyen egyszerű, mivel az emberek többsége az esetek többségében egyszerre érez bizalmat és bizalmatlanságot partnerei felé (legyenek azok közeli rokonaik, barátai, vagy teljesen ismeretlenek számukra) (Heller, 2015). Még ha az egyén ezen érzéshullámok kapcsán képes is arra, hogy szituációfüggő/-független módon tudatosítsa maga számára: inkább bizalommal, avagy inkább bizalmatlansággal van a másik felé, nem valószínű, hogy az érintkezésvállalás momentumában mindig igaz lenne: inkább bizalmat érez, s ezért hajlandó az interakcióban részt venni. Az nem kétséges, az érintkezéstől vár valamit a képletbeli A egyén. Azért hajlandó elköteleződni, mert úgy hiszi: B oly módon fog cselekedni, ahogy azt várja tőle. De ezt ugyanannyira hiheti azért, mert megbízik B-ben, mint azért, mert racionálisan végiggondolva a körülményeket és a rendelkezésre álló információkat (B-ről, a közös szituációjukról, a viszonyrendszerükről), egyszerűen nem tartja valószínűnek, hogy B másként cselekedjék, mint azt előfeltételezi róla. Vagyis lehet, hogy A az érzések szintjén megbízik B-ben, de az is lehet, hogy csak visszafojtja a bizalmatlanságérzését az érintkezés érdekében, mert észszerű érvek tükrében meggyőzte magát arról: B nem cselekedhet másként, mint azt várja (Grünhut et al., 2019a).

Mondhatnánk erre: na de a visszafojtott bizalmatlanság már mindenképpen valamilyen szintű bizalom! Ez azonban nem igaz. S ezt könnyű belátni. Ha ugyanis A nem bízik meg B-ben az érzések szintjén, de különböző, racionálisan belátott észérvek tükrében azt gondolja: B cselekedetét, illetve annak lehetséges kimeneteleit nagy valószínűséggel helyesen előfeltételezni tudja, vagyis az érintkezést vállalhatónak, s a bizalmatlanságérzését ezért visszafojthatónak tartja, akkor B akármit cselekszik, nincs feltétlen ráhatása A vele kapcsolatos érzéseire (Grünhut, 2020). Ha B azt teszi, amit A vár tőle, akkor lehet, hogy bizalmat ébreszt benne, de A juthat arra a következtetésre is: okosan gondolkodtam előre, jól mértem fel a helyzetet, jól mérlegeltem B-t és a lehetőségeit, sikerült egy lépéssel előtte járnom, uralni, kontrollálni, befolyásolni a szituációt és a viszonyrendszerünket, akár B-t magát. Márpedig, ha A erre, vagy ehhez hasonló konklúzióra jut, akkor az azt jelenti, hogy nincs, nem is volt, s továbbra sincs bizalma B felé. A racionális észérvek tükrében visszafojtott bizalmatlanság nem egyenértékű a bizalommal. Sőt, ez az állítás radikálisabb megfogalmazásra érdemes: ha minél inkább szükséges az egyén számára, hogy észszerű okokkal igazolja önmagának a másikkal való érintkezés vállalhatóságát (azaz tehát minél inkább racionális biztosítékokat igényel), annál mérsékeltebb részéről az elköteleződés mögötti affektív megalapozottság, vagyis annál inkább bizalmatlan a másik felé (Grünhut et al., 2019b). Mindezeket túl, a racionális igazolásadás reprodukcióval felerősítheti a bizalmatlanságot, amennyiben a döntően ilyen logikával vállalt érintkezésben érintett másik, önmaga és cselekedete által, nem feltétlen tud bizalmat ébresztetni a vele interakcióra lépő egyénben.

Nem szubjektumként létezik ugyanis az állítólagos megbízó számára, hanem dologként. Dologiasított részinformációk formájában címkéződik (ruházódik fel valamilyen jelentéssel) a többi, racionális mérlegelésre (kategorizálásra, értékmérésre, összevetésre) kerülő részlet között (Grünhut et al., 2019a). E dologiasítás mindenképpen akadályozza a bizalmat, annak affektív élményét, hiszen a másik, a bizalom lehetséges címzettje, szem elől tévesztődik, elfelejtődik. Nincs tehát racionálisan megalapozott bizalom. A racionális észérvek csak két funkcióval bírhatnak egy viszonyrendszerben: meg lehet vonni valakitől a bizalmat észszerű okok miatt, illetve vissza lehet fojtani a bizalmatlanságot ugyanebből kifolyólag.

E gondolatmenetre azért volt szükség, hogy felismerjük: a bizalom alapját másutt kell keresnünk, az nem észszerű. Az A megbízik B-ben, hogy az y-t fog cselekedni t időben képlet ugyan helyes, de csak akkor, ha az A megbízik formula önmagában igaz, szituációs konkretizálás nélkül. A megbízik tehát – de kiből, miért? Nem a másikon, hanem a Másikon, vagyis általában az arctalan, névtelen és ismeretlen embertársakban, s nem azért, mert a másik így vagy úgy fog cselekedni, hanem azért, mert a Másik, tehát az embertársak általában valamilyenek (Uslaner, 2002). A bizalom nem racionális okoskodás következménye, nem kognitív tudás hozza létre az affektív érzést. A bizalom interiorizált életemények, mégpedig meghatározó, pszichológiailag releváns, morális tartalmú életemények függvénye, amely diszpozícióként része az egyén személyiségének, befolyásolja annak rutin gondolkodásmódját és praxisválasztásait (vö.: Heller, 2015). Ezen életemények közös gyökértartalmát az emberség jelzőjével foghatjuk át. Olyan, sorozatosan ismétlődő, azaz rendszeresen megélt (kognitív módon tudatosított) és átélt (affektív értelemben, érzelmileg interiorizált) tapasztalatokról van szó, amelyek alapján az egyén úgy vélekedik embertársairól, hogy azok általában elfogadnak és követnek bizonyos morális kritériumokat. Ezek a közös erkölcsi minták teszik lehetővé az embertársakkal való összetartozást.¹ Tartalmukat tekintve e morális kritériumok a következő fogalmakkal körülírhatók: felelősségvállalás (normák követése, szabályok betartása, tiszteletreméltóság); jóindulatúság (kedvesség, nagylelkűség); nyíltság (egyenesség, őszinteség, szavahihetőség); igazságosság (egyenlő bánásmód, elfogultság-mentesség, tisztességesség, becsületesség); önzetlenség (mások érdekeinek figyelembevétele); nagyvonalúság (segítőkézség, oltalmazás); empátia (együttérzés, szociális érzékenység) (Sztompka, 1999). Ha az egyén efféle, pszichológiailag releváns, morális tartalmú életeményeket tud interiorizálni a másokkal való érintkezései során (már korai gyerekkortól a gondozói részéről, aztán később a különböző szocializációs terekben zajló interakcióiban), akkor embertársait alapvetően emberségesnek, s ezért általában megbízhatónak fogja gondolni, akik felé bizalmat mutathat. Tisztában van az egyén azzal, hogy nem mindenki emberséges, de affektív módon előfeltételezhetőnek tartja bárkiről, hogy az. Vagyis mindig a másikon, s kizárólag rajta múlik annak

¹ Összetartozást és nem együvértartozást – amiként azt Ancsel Éva (1981) helyesen megkülönbözteti. Az előbbi univerzalizmusra törekszik, alapja pedig egy mindennél általánosabb morális ethosz [amit Michael Walzer (1994) vékonymoralitásnak hív], míg utóbbi partikuláris kitüntetettségre és elkülönültségre hajlik, s talapzata egy sajátos, kulturálisan meghatározott erkölcsiség (ami Walzer szerint a vastagmoralitás). A morális ethosz tisztelete teszi az emberek számára lehetővé, hogy egymás különböző erkölcsiségét elfogadni és becsülni tudják. A közös, ami összeköt, alapozza meg a különböző, ami elválaszt, elismerhetőségét.

megbízhatósága. Bárki lehet emberséges, azaz megbízható, mivel az embertársak általában azok.

Amennyiben a bizalomdiszpozíció a fent tárgyalt életélmények hatására alakul ki az egyénben, akkor okvetlenül igaz az is, hogy a bizalmatlanság éppen ilyen életélmények hiányára vezethető vissza. A bizalmatlan ember tehát élete során, annak több meghatározó szakaszában, köztük az intim kapcsolataiban, szeretethiányt, szándékos rosszindulatot, gonoszságot, önzőséget, őszintétlenséget, igazságtalanságot, kegyetlenséget, érzéketlenséget, megszegyenítést, elhagyatottságot, sértő-bántó bánásmódot, fizikai és/vagy verbális erőszakosságot, egyszóval: embertelenséget szenved el. Traumákon megy keresztül, azokat interiorizálja meghatározó életélményekként, sőt az efféle tapasztalatok sorozatossága miatt szinte kényszeredetten szocializálódik is e nehézségek (szorongások, félelmek) elviselésére. Mivel az embertársait alapvetően embertelennek gondolja, ezért általában bizalmatlan is velük. Emiatt mindig az adott partnerre, a konkrét közös szituációra, a fennálló körülményekre kell odafigyelnie – s folyamatosan figyelni igyekszik (vö.: Hardin, 2006). Próbálja aprólékosan számba venni, felmérni, átgondolni, összevetni, jelentésekkel ellátni, azaz racionális következtetések szempontjából előkészíteni és mérlegelni a részletek sokaságát, mivel azok helyes megismerésén múlik, hogy az egyén megelőzhesse az érintkezésekkel járó esetleges kudarcokat, rossz tapasztalatokat, szenvedéseket (Grünhut et al., 2019a).

Bizalom és tágasság

A jelentőségteljes életélményei hatására az embertársait inkább emberségesnek, avagy inkább embertelennek vélő egyén esetében nem csak arról van szó, hogy a személyiségét meghatározó diszpozícióként bizalommal, avagy éppen bizalmatlansággal viszonyul a szubjektum az arctalan, névtelen, ismeretlen Másikhoz, illetve annak minden egyedi megtestesítőjéhez, akikkel érintkezik. Az emberség jóhiszemű vélelmezése lehetővé teszi ugyanis az egyén számára, hogy tudatosan megélje, illetve érzelmileg átélje a nembeliséget. A nembeliség az embertársi összetartozás marxi-lukácsi eszméje (noha a kettő között vannak konfliktusos ellentmondások) (vö.: Kapitány és Kapitány, 2013). Azt a történelmileg zajló, alávetettség és szabadság dialektikus mozgását kifejező, az emberi mint egyéni létlényeget, s a társadalmi mint kollektív létlényeget egybefogva megragadó, ezek összefonódott kölcsönösségét, mint az élet létlényegét megadó folyamatot jelenti, amely minduntalan, rendíthetetlenül a szabadság irányába törekszik, hátrahagyni igyekeztével az alávetettség korlátait (Bretter, 1979). A nembeliség értelmében minden olyan egyéni szabadságtörekvés egyúttal társadalmi szabadságtörekvés, amely tekintettel van mások szabadságtörekvéseire, azaz univerzális jellegű, miként minden ugyanilyen társadalmi szabadságtörekvés elősegíti az egyének szabadságát is – megkülönböztetés nélkül. A nembeliségnek ezért morális kritériumtartalma van: nem elégséges a szabadság önmagában, a szabadság univerzalizmusa a kívánatos. Ez a morális kritériumtartalom szerinti létlényeszerű összetartozás megegyezik az emberség fent említett fogalmi komponenseivel. Vagyis az embertársait emberségesnek vélelmező egyén azért tudja

meg- és átélni a nembeliséget, mert meghatározó életélményei között számos szeretet-, kedvesség-, nagylelkűség-, őszinteség-, becsületesség-, önzetlenség-, segítőkészség-, gondoskodás-, és empátiatapasztalat van. Ezen életélmények nemcsak bizalmat ébresztenek benne embertársai felé, hanem tevőleges szabadságra törekvéssel is gazdagítják.

A szabadság végtelen. Az élet lényege, de nem mint létállapot, hanem mint előrehaladás (Bahtyin, 1990). Az aktuális egyéni-társadalmi szabadságszint ugyanis mindig meghaladható, s mindig törekedni is kell annak meghaladására. A tegnap embere el sem tudja képzelni a holnap emberének szabadságcéljait. A szabadságra törekvés rendszerint nem lineáris, progressziók és regressziók válthatják egymást, de amíg az egyén életélményei alapján, affektív módon megalapozva hisz az emberségben, s így a nembeliség összetartozását vallja, addig tevőlegesen fog tenni (saját és embertársai elválaszthatatlanul összetartozó) szabadságáért. A bizalomból következő ezen affektív-kognitív szabadságtudat a tágasság élményét adja az egyénnek.

Minden egyén megalkotja és újralkotja önmagát, folyamatosan és végeérhetetlenül. Ahogy percepciókat és interpretációkat, azaz ideákat konstruál a társadalmi, természeti, tárgyi, illetve nem tárgyasult formában létező, eszmeileg és érzelmileg létrehozott életvilágáról, illetve ahogy mindezt narratív és performatív módon érintkezéseiben előadja és megvitatja, azzal többet mond magáról, semmint a megismerése tényleges tartalmáról (Vandenberghé, 2014). Ugyanaz a valaki vagy valami két különböző ember számára szinte biztosan eltérő formában ismerődik meg, s bár diskurzusaik során elfogadhatják a felek egymás ideáit, akár teljes egyetértésre is juthatnak, véleményük mindig – róluk beszédes – szubjektív igazság marad. Tudásuk ők maguk, ami soha nem lesz összehasonlítható emberektől függetlenül létező objektív Tényekkel (Rorty, 1989). Éppen ezért nem az igazság számít, hanem a közösen létrehozott, megtárgyalt, konszenzuálisan elfogadott, s mindig felülvizsgálható igazságosság (Rorty, 1991).

Önalkotásában az egyén nem korlátlanul szabad, nem is lehet az soha (vö.: Módos és Sutyák, 2012). Nyelvileg strukturált és társas viszonyrendszerekbe ágyazottan létező termelési módok, kulturális minták, történelmi emlékezetek, eszmei-érzelmi nagynarratívák mint racionális és irracionális logikák, társadalmi szerepek és státuszok, intézményi formák, személyes élettörténeti kereszteződések stb. vagyis az absztrakt Hatalom és a konkrét-szubjektív biográfia különféle mátrixai eleve keretek közé szorítják azt az ént, aki saját szubjektuma létrehozásán fáradozik (Butler, 1997). Az egyén soha nem hagyhatja el ezt az elméleti teret, amelyen belül konstruálja és rekonstruálja magát. Ezen önalkotási processzus során az embertársakba vetett bizalom kulcsfontosságú az egyén számára, merthogy a tágasság élményét biztosítja. Ez a tágasság abból fakad, vagyis az önalkotás elméleti terében felvállalható (konfirmálható, betölthető) én-pozíciók azért jelentékenyen számosak az embertársait alapvetően megbízhatónak vélő egyén előtt, mert a másokról feltételezett emberség miatt a szubjektum nem kényszerül mereven önvédő mechanizmusokra (egyedi rutinsémákba rendezett megismerésekre és gyakorlatokra) avégett, hogy az esetleges szenvedésélményeket megelőzze, elkerülje. Mivel az affektív módon bízni képes egyén saját életélményei között döntően emberséggel jellemezhető tapasztalatokat tud, így nyitott az interakciókra, valamint az azokból

felszívott impulzusok befogadására. Bátran kész érintkezni a mássággal, a magáétól eltérő vélekedésekkel, hiszen az embertársak egyedi különbözősége alapvetően nem homályosítja el számára az embertársak közös egységét, azaz a nembeliség összetartozásának meg- és átélt emberségtartalmát, valamint létlényeszerű szabadságtörekvését. A másik tapasztalása tehát nem befolyásolja a Másikról alkotott, érzelmileg megalapozott hitét. Sőt, valójában megerősíti azt, amennyiben a másik felé mutatott bizalom viszonzása, s ezzel a Másik alapvető embersége újra és újra beigazolódik. Pontosan ezen élmény adja meg a tágasságot, ezért mer reflexív módon, kritikai értelemben viszonyulni önmagához az általában bízni képes egyén: miért is ne változhatna énje a saját tapasztalatai, mások vele kapcsolatos reflexiói tükrében?

Az emberségre alapozott affektív élménye és kognitív tudatosítása a nembeliségnek nyitja meg az embertársait általában megbízhatónak vélő egyén előtt a tágasság önalkotási terét, amely valójában az összecsatlódó egyéni-kollektív szabadságtörekvések előfeltétele. Azért tud spontán módon, a vágyait-ösztöneit követve, tehát elsősorban nem külső kényszerítés és kognitív belátás hatására előírászerűen, hanem szubjektív motiváció-inspiráció tükrében, affektív értelemben elköteleződve a nembeliséghez illeszkedő szabadságra törni ezen egyén, mert az embertársaival érzelmileg megalapozottan összetartozva, mindenki közös és kölcsönös érdekének, életcéljának tekinti e szándék érvényesülését. Az emberség univerzális jelentőségű morális kritériumtartalmaival összekapaszkodik tehát e szabadságethosz, teljesen és végérvényesen kiemelkedve mindenféle partikuláris megbéklyózottság korlátja alól (Ancsel, 1981). Nem személyes etikáról van tehát itt szó, hanem olyan közös moralitásról, amely mégis a legbensőbb, legsajátabb egyéni szuverenitásnak tűnik fel (Ancsel, 1984). Az embertársait általában megbízhatónak vélő egyén azért képes hinni, azért képes követni ezt az egyéni-kollektív ethoszt, a nembeliség szabadságethoszát, mert az emberség affektív átélése és kognitív megélése okán másokról is azt feltételezi, hogy így gondolkodnak, így tesznek. Ez adja meg az önalkotás szabadságához szükséges tágasság élményét, a szubjektív kibontakoztatásának lehetőségét. Az egyén e tapasztalatnak köszönhetően identitási többletegyeségre törekedhet, többféle közösségben érezheti otthonosan magát, többféle perspektíva szubjektív igazságtartalmát ismerheti el, valamint többféle érvelés nyelvét és szótárát tanulhatja meg (vö.: Rorty, 1998). Önalkotása során tehát megsokasodnak a felvállalható én-pozíciók (ki vagyok?), miközben leszűkülnek az elutasítandó alternatívák (ki nem vagyok?). Ez maga a tágasság, ami az embertársakba vetett bizalom nélkül elérhetetlen.

Merthogy mi történik a bizalmatlan egyénnel? Traumatikus szenvedésélményei miatt mások embertelenségéből indul ki. Ezt interiorizálja, s ennek szorongásos érzelmi és mentális állapota képtelenné teszi a nembeliség meg- és átélésére. Emiatt olyan patológiák terhelik meg egyéni megismeréseit és praxisválasztásait, amelyek nem a nembeliség szabadságethosza, hanem valamilyen torzult túlélési készlet hamis szabadságeszménye által motiváltak. Az újabb szenvedésektől való félelem miatt a bizalmatlan egyén önvédő biztosítékokra törekszik érintkezéseiben, s e mechanizmusokat racionálisaknak igyekszik levezetni maga számára. Ám az észszerűség látszata mögött saját sérült szubjektívítása munkálkodik, ami miatt etikusnak vélt, ám

hamis szabadságeszménye jegyében fogant ideái és praxisai önszabotáló rutinsémák alkalmazásába fulladnak. A bizalmatlan egyén ezért úgy konstruálja, de- és rekonstruálja önmagát, hogy az sem a szubjektivitása kibontakoztatása, sem a szabadsága kiterjesztése irányában nem hat. Sokkal fontosabb számára az elutasítandó én-pozíciók szerinti negatív identitásteremtés, mint a mássággal való érintkezés. A bizalmatlan egyén vágya az emberségre, de mivel meghatározó életélményei embertelenség-tapasztalatokkal telítettek, így már maga is olyan merev, kontrollorientált, kritikátlan, reflexivitást nélkülöző megismeréseket és praxisokat alkalmaz, amelyekből hiányzik az emberség másikhöz való odafordulása. Ez a körforgás ellehetetleníti a nembeliség meg- és átélését, a tágasság élményét. A bizalmatlan egyén fél a változástól, az újdonságtól, a kihívásoktól, a nehézségek megpróbáltatásaitól, az újrakezdéstől, egyáltalán mindentől, ami a jövő kiismerhetetlenségéből fakadhat. Holott éppen a jelenig érő múltja az, ami valójában megbénítja önalkotását, s ezt a terhet csakis a jövőben hagyhatná hátra.

A bizalomhiány – ahogy azt az iskolapszichológus tapasztalja

A bizalmatlanság megnyilvánulási formái a legkülönbözőbbek lehetnek. Gondoljunk csak Erikson (1991) pszichoszociális fejlődési szakaszaira, amikor is az epigenetikus fejlődés elvének megfelelően sikeresen vagy sikertelenül alkalmazkodunk környezetünkhöz. Erikson megközelítése kapcsán, ha alaposabban górcső alá vesszük, feltűnhet, hogy valójában a csecsemőkori bizalom/bizalmatlanság oppozíció húzódik végig minden életkori krízisen, annak különféle életkori megnyilvánulásai jelennek meg később. Az embertársak irányában mutatott bizalmatlanság kisgyerekkorban szégyenként, a játék korában büntudatként, iskoláskorban csökkentértékűségként, serdülőkorban pedig szerepzavarként manifesztálódik. Mindezek a hiány létállapotai, egy emberséges világban való lét tapasztalatának hiánya, ami olyan szűk lelki mozgásteret jelöl ki az egyén számára, amelyben a létezéshez való jog kérdőjeleződik meg. A különböző szakaszok egzisztenciális kérdései is valójában mind erre kérdeznek rá. A csecsemőkorhoz kötődő egzisztenciális kérdés (Rendben van, ha én vagyok?) kegyetlen dilemmájának árnyalatai vonulnak végig a különböző életszakaszokon. A kisgyerekkor Az rendben van, ha én cselekszem, mozgok, kezdeményezek? kérdése nem más, mint az a kétség, bízhatok-e abban, hogy mások szerint ez rendben van. A játék korában a központi kérdés: Értékes tagja vagyok a világnak? Vagyis: bízhatok abban, hogy mások értékesnek tartanak? Ha ezekre igen a válasz, a következő időszak, a serdülőkor központi kérdése, Ki vagyok én? Mi lehet belőlem? látszólag már az önbizalomról szól. A kérdés mögötti mélyebb dilemma azonban az: bízhatok-e abban, hogy engeditek, az legyek, aki vagyok.

Azokat a gyerekeket, akik a fent említett egzisztenciális kérdések kapcsán eleve bizonytalansággal küzdenek létjogosultságukat illetően, az iskola kihívásai még bizonytalanabbá, így pedig még bizalmatlanabbá tehetik. A tömegoktatás elidegenítő személytelensége, az iskolai túlterheltségből eredő stressz, a sorozatos versenyhelyzetek és teljesítményelvárások miatti szorongások, a folyamatos megítéltség okán kialakuló megfelelési kényszer, a túlzó formalitásokból és szabályszerűségekből fakadó fásult rutinkövetés, az alulfizetett tanárok frusztráltsága, továbbá az elavult tananyag

kreativitást nyomokban is irtó hatása nem a legideálisabb környezet ahhoz, hogy ízelítőt adjon a bizalmatlansággal küzdő diáknak egy emberséges világban való létezés tapasztalatából. A bizalmatlanság a legkülönbélebb alakokban jelenhet meg, kezdve a féltékenységtől a túlzott aktivitáson át, egészen az agresszivitásig. Emiatt beilleszkedési nehézségei lehetnek a bizalmatlan gyerekeknek, s e szenvedésnyomás hatására a diák – optimális esetben – maga fordul az iskolapszichológushoz, de gyakran megesik, hogy tanára-tanítója irányítja oda.

Az iskolapszichológussal folytatott konzultáció sok szempontból eltérő a hagyományos terápiás helyzettől. Nem pszichoterápiáról van szó, hiszen hossza behatárolt, 10–12 alkalmat jelent. Ez az idő mégis megfelelő lehet arra, hogy bizonyos terápiás hatásokat kifejtsenek az együttlétek. Olyan hatásokat, amelyeket a fent említett emberség és tágasság fogalmakkal leírható érzelmi élmények átélésével ragadhatunk meg. Habár az iskolai keretek miatt az alkalmakat két csengetés határolja be, s ezzel a tanórai kötelességek, tennivalók asszociációit keltheti az együtt töltött idő, iskolapszichológusként mégis arra érdemes törekedni, hogy olyan nyílt játéktér jöjjön létre, amely egyfajta winnicoti átmeneti térként belakható és megtapasztalható – a gyerekek és a pszichológus számára egyaránt. (vö.: Winnicot 1999). Az érintkezés közegének ezt az „átvarázslását” ugyanis együtt kell végrehajtani, mert sajnos az oktatási intézményekben általában nincsenek klasszikus „terápiás” szobák. Hiányoznak a képek a falakról, a játékok és könyvek a polcokról, s hiányoznak azok a kényelmes bútorok, melegséget-otthonosságot adó lámpák és szőnyegek is, amelyek segíthetnék az ellazulást, a meghittség közegének tárgyi előfeltételezését. Gyakran nem használt, hivatalos tárgyalókban, félreeső szűk kis termekben kell létrehozni azt a lelki-szellemi tágasságot, ahova jó esetben visszakívánkozik a gyerek. Természetesen ezen élmény előhívása szempontjából az ember-ember kapcsolat bensőségessége az elsődleges, vagyis a figyelem és érdeklődés, a részvétel kifejezése, az együttlét kölcsönössége, ám az érintkezések ismétlődő, minden gyereknél sajátosan alakuló közös térteremtését nehezíti az eszköztelenség.

A korlátozott idő- és térkapacitásokon túl, fontos tudni továbbá azt is, hogy az iskolában nem minden esetben szabad akaratukból kerülnek a gyerekek az iskolapszichológushoz – gyakran a tanító vagy szaktanár küldi őket. Míg a gyermekpszichológusnál adott a szülői konzultáció lehetősége, itt ez sem feltétlenül magától értetődő. A „küldött tanulót” el kell csábítani: el kell vele felejtetni a tapasztalatot, miszerint pszichológushoz tanácsolták, miként abból a szerepéből is ki kell invitálni, hogy tanulóként van jelen, még akkor is, ha egyébként iskolai környezetben vagyunk. Ennek során előbb megbizonyosodik arról: e foglalkozás során nincs jelenéti ív, nem történik semmi, ha jövő héten nem jön. Nem kell szerepelnie, csak ha szeretne, játékból, hogy a szereplő-önmagát felfedezhesse. Egy újszerű viszonyrendszerrel ismerkedik. Felméri a terepet, míg fokozatosan rájön, hogy ő alkotja azt, bevonhatja a pszichológust is annyira, amennyire szeretné. A gyerek szabadságra csábításának számtalan csalétké van. Kipróbált, jól bevált rogersi recept a figyelem, az odafordulás, a tükrözés, valamint az elvárásmentesség keveréke, amely megnyitja a gyermeket, gyanakvása így fokozatosan alábbhagy (vö.: Rogers és Freiberg, 2007). Ez az élmény kicsalogatja őt a gyakran merev,

jó gyerek/rossz gyerek bináris kódok koordinátaival kijelölt korlátok mátrixából, hogy (újra) kipróbálhassa a kreativitás adta spontánabb és rugalmasabb létformákat.

A bizalom fejlesztésének egyik leghatékonyabb módja az, ha a gyerek minél több helyzetben tapasztalhatja meg önmagát egy elfogadó közegben. Legyen ez egyéni beszélgetés, ahol csak rá figyelnek, vagy páros és csoportos foglalkozások, ahol ő is odaforduló figyelmével segítheti társa kibontakozását. A mese-, báb- és drámajátékok a megélhető szerepek skáláját szélesítik. A bizalmatlan gyerek a játék során egyre inkább beleéli magát a játéktérbe, spontán módon helyet követelve magának tágítja azt. A játék olyan kreatív aktus, ahol a játékos belső tartalmait külsővé téve megjeleníti magát a világban, ezáltal énjét mintegy meghosszabbítva. A játék – írja Heller Ágnes – az elidegenedés elleni harc (Heller, 1971). Az egyéni beszélgetés következmény nélkülisége és elvárásmentessége ugyanúgy a játék terén belül valósul meg, mint a hagyományos játékformák. E folyamat a spontaneitás és a szabadság jegyeit viseli magán, míg a játszma ezzel ellentétes fogalom (Bateson, 1955). A játszma során a keretek merevebbek, alkalmazkodásra, szabálykövetésre készítetnek. Nem mondhatjuk azonban, hogy a játszma negatív, a játék pozitív; problémák akkor lépnek fel, ha egyoldalúvá válik valamelyik. Az előbbi túlsúlya elidegenedett, merev, ritualizált magatartás kialakulásának irányába hat (mely amúgy is a bizalmatlan gyerek sajátja), míg az utóbbi a parttalan szétfolyás veszélyével fenyeget. Az iskolai gyakorlatban a játszmák mellett elhalványodik a játék tere. Sajnos még az olyan órák is, mint az ének-zene, rajz vagy testnevelés, melyek szinte kínálják a játék lehetőségét, az értékelés, a verseny és az elvárások mentén könnyen játszmává korlátozódnak. A művészetterápia újrataníttat rajzolni, a mozgásterápia újrataníttat mozogni. Újrataníttatáson nem újabb szabályok elsajátítását értjük, hanem azt, hogyan engedhetjük meg magunknak újra a spontán rajzolást, mozgást, ahol a „Fejezd ki önmagad!” instrukció, bármennyire kézenfekvő lenne, ezúttal nincs segítségünkre. Világunkban mára ez a látszólag játékra hívó felszólítás is a játszma alakját öltötte, ahol az egyre autentikusabb lét nyomasztó elvárássá lett.

Az iskolákban tehát fontos lenne a játék és játszma egyensúlyát helyreállítani, amelyben az iskolapszichológus – a maga másikat lenni hagyó attitűdjével – az önkifejezés nyomása alól is mentesít, s helyette a szabad, sokoldalú önmegtapasztalás feltételeit mint lehetőséget teremti meg. Ezzel a gyereket elfogadó közeg várja, puhára fog esni: ha elesett, felkel magától és mehet tovább. Ha elégszer megtapasztalja ezt az élményt, akkor el meri mondani és játszani, le meri rajzolni azokat a titkokat, vágyakat, érzéseket és gondolatokat, amiket esetleg soha korábban. Bátran elsírhat olyan könnyeket is, amikről azt gondolta, rég felszáradtak, hiszen elég nagy hozzájuk és ezt már otthon megbeszélték. Élmények, átváltozások, emlékek gyűlnek a két-három hónap alatt. A gyerek aztán megy tovább, kicsengettek. Vége az alkalmaknak és az iskolapszichológus abban bízik: emlékezni fog erre az önmagára. A néhány hét alatt kiépített ön-émlék konstrukciót rekonstruálni szeretné majd szabadon, másokkal is, ehhez pedig alkotva keres elég tágas tereket.

A fenti gondolatokat az iskolapszichológusi tevékenység során tapasztalt nehézségek születték. Talán túl idealisztikus, esetleg naiv reményt fogalmaznak meg. Az elrendelt alacsony iskolapszichológusi munkaidő, a tanárok és szülők különböző elvárásai,

valamint a növekvő számú problémásnak ítélt gyerek hatására a rendelkezésre álló tér egyre szűkül. Ezen a lelkiállapoton átlendülni, s a gyerekek számára hitelesen képviselni a szabadságot és emberséget úgy válik lehetővé, ha az iskolapszichológus hisz abban, hogy a korlátozottra szabott átmeneti idő, amelyet egy maguk alkotta átmeneti térben tölthetnek együtt, élő benyomásokat és tapasztalatokat hoz létre.

Összegzés

Esszénkben a bizalom/bizalmatlanság problémáját új megvilágításba igyekeztünk helyezni, s ezzel egy újszerű elméleti megközelítés főbb csapásvonalait kijelölni. Azt szeretnénk volna kidomborítani, hogy a bizalom/bizalmatlanság nemcsak az egyén társas érintkezéseit befolyásolja alapjaiban, de magát az ént mint cselekvőt is merőben eltérő korlátok közé helyezi önalkotása tekintetében. Megbízni nem lehet csak egyes emberekben; a bizalom általában az embertársaknak szól. Akkor, ha az egyén emberséges élettapasztalatok alapján tudja létrehozni, s minduntalan újraalakítani önmagát a tágasság elméleti terében. Senki sem végletesen bízó vagy bizalmatlan. Mindünkben a bizalom és a bizalmatlanság érzése egyszerre van jelen. Viszont minél inkább vagyunk bizalmatlanok, annál inkább kényszerülünk a másokkal való interakciók vállalhatóságának racionális igazolására, amely mint rutinszerű gondolkodásmód és praxis azzal fenyeget, hogy lassan felszámoljuk saját bízó-énünket. Nem véletlenül alkalmazunk ilyen megismeréseket és gyakorlatokat. Szenvedésteli élettéményeink tettek minket bizalmatlanná. Ám minél merevebben e tapasztalatok interiorizálása határozza meg a másokhoz való viszonyulásainkat, annál inkább kívülré kerülünk embertársainkhoz, sőt önmagunkhoz képest is. Ez az a jelenség, amivel az iskolapszichológusok gyakorta szembesülnek. Természetesen, minden gyereknek megvan a maga története, a maga szenvedésélménye, s egyedi eseteket nem szabad közös nevezőre redukálni. Ugyanakkor a szenvedés tapasztalata mindenkiben bizalmatlanságot szül. Miközben egyéni traumákra rendkívül nehéz megnyugtató reflexiókat adni, különösen korlátozó feltételek mellett, addig a bizalmatlanság mindig oldható emberséges odafordulással, vagyis kedves, nagylelkű, őszinte, önzetlen, empatikus figyelemmel és játékkal.

Köszönetnyilvánítás

Grünhut Zoltán munkája az NKFIH által támogatott „Az Európai Unió normatív szerepvállalása” című kutatás része (a PD124706 számú projekt a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, a PD17 pályázati program finanszírozásában valósult meg).

Irodalomjegyzék

- Ancsel, É. (1981). *Írás az éthoszról*. Budapest: Kossuth.
 Ancsel, É. (1984). *Éthosz és történelem*. Budapest: Kossuth.
 Bahtyin, M. (1990). *Art and Answerability: Early Philosophical Essays*. Dallas: University of Texas.
 Baier, A. (1986). Trust and Antitrust. *Ethics*, 2, 231–260.
 Bateson, G. (1955). *A Theory of Play and Fantasy*. New York: Ballentine.

- Bauer, P. C. & Freitag, M. (2018). Measuring Trust. In Uslaner, E. (ed.): *Social and Political Trust* (pp. 24–44). Oxford: Oxford University.
- Bretter Gy. (1979). *Itt és mást. Válogatott írások*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- Butler, J. (1997). Esetleges alapok: A feminizmus és a posztmodern kérdés. *Thalassa*, 1, 11–31.
- Erikson, E. (1991). Az életciklus: az identitás epigenezise. In Erikson, E. (szerk.): *A fiatal Luther és más írások* (pp. 437–497). Budapest: Gondolat Kiadó.
- Grünhut Z. (2020): Az én és a Másik közötti határmegvonás járványidőszakban. Esszé az embertársakba vetett bizalomról. In Fokasz, N., Kiss, Zs. & Vajda, J (szerk.): *Koronavírus idején* (pp. 87–93). Budapest: Replika Alapítvány.
- Grünhut Z., Kömüves D. & Bodor Á. (2019a). A bizalomelmélet kritikai újragondolása az eldologiasodás szempontjából. *Replika*, 113, 11–24. DOI: 10.32564/113.2
- Grünhut Z., Bodor Á. & Hegedűs M. (2019b). A bizalom morális-emocionális és racionális igazolásainak empirikus vizsgálati lehetőségei. *Replika*, 113, 25–43. DOI: 10.32564/113.3
- Hardin, R. (1993). The Street-level Epistemology of Trust. *Politics and Society*, 4, 505–529.
- Hardin, R. (2002). *Trust and Trustworthiness*. New York: Sage.
- Hardin, R. (2006). *Trust. Key Concepts Series*. London: Polity.
- Heller Á. (1971). *Társadalmi szerep és előítélet*. Budapest: Akadémiai.
- Heller Á. (2015). *Az önéletrajzi emlékezés filozófiája*. Budapest: Múlt és Jövő.
- Kapitány Á. & Kapitány G. (2013). *Szellemi termelési mód*. Budapest: Kossuth.
- Lukács Gy. (1971). *Történelem és osztálytudat*. Budapest: Gondolat.
- Lukács Gy. (1997 [1911]). Az esszé lényegéről és formájáról. Levél a „kísérlet”-ről (Levél Popper Leónak). In Lukács Gy.: *A lélek és a formák* (pp. 11–34). Budapest: Napvilág.
- Misztal, B. A. (1996). *Trust in Modern Societies*. Cambridge: Polity.
- Módos Á. & Sutyák T. (2012). Alanyeset. Michel Foucault szubjektum-felfogása. *Imágó*, 23, 33–54.
- Rogers, C. R. & Freiberg, H. J. (2007). *A tanulás szabadsága. Életmód, pedagógia, pszichológia, vezetés*. Budapest: Edge 2000–Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet.
- Rorty, R. (1989). *Contingency, Irony and Solidarity*. Cambridge: Cambridge University.
- Rorty, R. (1991). *Objectivity, Relativism and Truth*. Cambridge: Cambridge University.
- Rorty, R. (1998). *Truth and Progress*. Cambridge: Cambridge University.
- Sztompka, P. (1999). *Trust: A Sociological Theory*. Cambridge: Cambridge University.
- Uslaner, E. (2002). *The Moral Foundations of Trust*. Cambridge: Cambridge University.
- Vandenbergh, F. (2014). *What's critical about critical realism?* Abingdon–New York: Routledge.
- Walzer, M. (1994). *Thick and Thin: Moral Argument at Home and Abroad*. New York, University of Notre Dame Press.
- Winnicott, D. (1999). *Játszás és valóság*; Budapest: Animula.